

Projev prezidenta republiky Václava Havla na sympóziu "Myšlenky Václava Havla a koncept občanské společnosti"

Macalester College, Minneapolis/St.Paul, USA, 26. dubna 1999

Dámy a pánové,

jestli totalitní systém komunistického typu tu a tam mohl koexistovat se soukromým vlastnictvím, ba někdy dokonce i se soukromým podnikáním, pak s rozvinutou občanskou společností zásadně koexistovat nemohl. Skutečná občanská společnost je totiž nejvlastnějším základem demokracie a s tou se totalitní vláda ze samé podstaty věci vylučuje.

Nebyla tedy náhoda, že jedním z nejtěžších a možná nejosudovějších útoků, kterým byl nástup komunismu provázen, byl útok proti občanské společnosti.

Svobodu slova, kterou komunismus kdysi přes noc potlačil, bylo možné po jednačtyřiceti letech obnovit rovněž přes noc. Velmi rychle bylo také možno zrušit ústavně zakotvenou vedoucí úlohu komunistické strany, založit jiné strany a uspořádat svobodné volby. V našem případě se dokonce podařilo převést poměrně rychle větší část zestátněného hospodářství opět do rukou konkrétních vlastníků. S občanskou společností je to však podstatně komplikovanější a obnovit ji je úkol na léta. Důvod je zřejmý: občanská společnost je velmi složitě strukturovaný a zároveň velmi křehoučký, ba občas až trochu tajemný organismus, který vznikl přirozeným vývojem po dlouhá desetiletí, ne-li staletí, a který je výrazem určitých trvale se vyvíjejících stavů ducha a mravů, určitého stupně společenského poznání a sebepoznání, určitého typu občanského vědomí a sebevědomí. Už proto ji nelze po tolika letech praktické neexistence obnovit shora, nějakým zákonem, nařízením či rozhodnutím politického centra. Lze jen trpělivě vytvářet příznivé prostředí pro její rozvoj a trpělivě posilovat právě ty rysy společenského ducha, které k takovému rozvoji vedou.

Dovolíte-li, využiji dnešní příležitosti k tomu, abych tu aspoň stručně zrekapituloval, v čem vidím - samozřejmě na pozadí naší postkomunistické zkušenosti - hlavní prvky občanské společnosti i její význam.

Především: co to vlastně je občanská společnost?

Nejobecněji by se snad dalo říct, že to je společnost, v níž se občané účastní veřejného života, správy veřejných statků a veřejného rozhodování mnoha paralelními a vzájemně se doplňujícími způsoby, přičemž míra, druh a institucionální podoba této jejich účasti závisí především na nich samotných, na jejich iniciativě a fantazii, byť uplatňovaných samozřejmě v určitém zákonném rámci. Je to tedy společnost, která nejen otevírá velký prostor individuální i skupinové kreativitě a v níž se tato kreativita významně podílí na celku veřejného dění, ale která je na této kreativitě přímo založena. Působnost státu a jeho struktur je v ní tedy omezována jen na to, co nemůže vykonávat nikdo jiný, tedy například na tvorbu zákonů, obranu a bezpečnost státu, výkon spravedlnosti a podobně.

Trochu zjednodušeně by se dalo říct, že občanská společnost má tři hlavní pilíře.

Prvním z nich je život spolkový v nejširším slova smyslu. Tedy svobodné sdružování lidí do různých typů organizací od spolků, občanských iniciativ a občanských sdružení přes nadace a obecně prospěšné společnosti až po církve či politické strany. Lidé se v těchto organizacích sdružují proto, aby v nich společně uskutečňovali to, co se lépe uskutečňuje společně než jednotlivě. Určující přitom je, že toto sdružování - vedoucí k autentické sebestrukturaci společnosti - vyrůstá z jiných zájmů než čistě podnikatelských či výtěžných a že stát jako zástupce celé společnosti toto sdružování a jeho práci podporuje a zvyhodňuje. Činí tak

přínejmenším ze dvou důvodů: jednak proto, že stabilita, harmonie a úspěšnost společnosti jako celku do značné míry záleží i na tom, zda nejrůznější legitimní a přitom nevýdělečné zájmy občanů a jejich skupin mají dostatek možností se uplatnit, jednak proto, že většina těchto neziskových aktivit neslouží jen těm, kdo se jich účastní, ale přináší obecný prospěch, tedy výsledky, z nichž se tak či onak mohou těšit všichni.

Druhým pilířem občanské společnosti je silná samosprávná větev veřejné správy. To znamená, že občané mimo svých zástupců do centrálních zastupitelských sborů volí i své zástupce do zastupitelských sborů obcí a regionů a že tyto nižší zastupitelské sbory mají významné pravomoce i vlastní finanční zdroje. Čili: vše, co není nutno rozhodovat na centrální úrovni či v rámci hierarchicky uspořádané státní správy, rozhodují volení zástupci občanů na nižších úrovních. Jednou ze základních dimenzí občanské společnosti a zároveň jednou z forem či podmínek jejího rozvoje je tedy decentralizovaný stát.

Určité solidární společenské funkce má ze zákona stát, ba dalo by se říct, že tyto funkce jsou jedním z důvodů jeho existence. Jde o takové funkce, jako je například sociální péče, péče o zdraví, péče o vzdělání, péče o životní prostředí. Zaručuje-li stát plnění těchto solidárních funkcí, neznamená to ovšem, že je musí všechny sám a přímo vykonávat. Stát nebývá ani dobrým lékařem, ani dobrým učitelem. Třetím pilířem občanské společnosti by tedy měl být důmyslný systém delegování některých úkolů, za jejichž plnění odpovídá stát, na jiné subjekty a ovšem i důmyslný způsob kontroly či podpory těchto subjektů. Školy, nemocnice, divadla a další podobné instituce - pokud samozřejmě nejsou obchodními společnostmi - by tedy neměly být součástí státu jako třeba armáda či policie, ale měly by mít postavení neziskových organizací, k nimž má stát pouze určitá práva a ovšem i určité povinnosti.

Tyto tři pilíře občanské společnosti - to jest život spolkový, decentralizace státu a delegace výkonu některých jeho funkcí na relativně samostatné subjekty - představují i tři základní směry, jimiž by se měla obnova občanské společnosti u nás ubírat.

Vážení přátelé,

vše, co tu říkám, vám možná připadá banálně samozřejmé a možná se divíte, proč tu o tom vůbec mluvím.

Ano, vím, že v Americe, zemi, která má snad nejrozvinutější občanskou společnost na světě, může překvapovat, že někdo cítí potřebu takto jasné věci znovu artikulovat.

Mluvím-li o nich přesto a právě zde, pak to má jediný důvod: jsem přesvědčen, že Amerika může hrát dobře svou jedinečnou úlohu ve světě jen tehdy, bude-li dobře rozumět starostem ostatních. A pro Českou republiku, jako ostatně pro všechny postkomunistické země, je obnova občanské společnosti věcí velmi důležitou a velmi nesamozřejmou.

A ovšem velmi náročnou.

Nejen z důvodů obecných, o nichž jsem se zmínil, ale například i proto, že část nových politických elit chová k obnově občanské společnosti odpor anebo se k ní staví poměrně apaticky. Jakmile totiž tyto elity dostaly do rukou stát, rychle se adaptovaly na obecnou nechuť státu zbavovat se čehokoliv, co už jednou dostal do své moci. A tak i mnozí soudobí demokratičtí nebo přímo antikomunističtí politici paradoxně brání přesně ty přebujelé kompetence státu, které jsou reliktem éry komunismu. Proto se dodnes v naší zemi mnoho škol, nemocnic, kulturních institucí a podobných zařízení řídí pradávnými a mnohdy zcela nesmyslnými a nevhodnými pravidly své centralizované správy, ačkoli už dávno mohly být moderními neziskovými organizacemi, které stát jen zpozřdí hlídá či transparentním způsobem podporuje. Proto se u nás už devět let mluví o decentralizaci státu, aniž je kterékoli ministerstvo ochotno bez boje kteroukoli svou dnešní pravomoc přenechat regionu či obci. Proto u nás existují - aspoň z hlediska potřeb transformující se ekonomiky - nepřiměřené

vysoké daně: stát musí platit tisíce věcí, které by v podmínkách rozvinuté občanské společnosti vůbec platit nemusel, neboť by je občané zaplatili přímo.

Tento velký státní konzervativismus nemá nic společného s ideologií. A pokud se někteří politici snaží svůj odpor k omezování pravomocí státu přece jen nějak ideologicky omluvit, pak nejčastěji říkají jedno: ve volbách si nás lidé vybrali, a my tu jsme tudíž od toho, abychom z jejich vůle vládli. Vše ostatní a vše mimo to je útokem na zastupitelskou demokracii, na standardní politické strany a vůbec na standardní politický systém. Ke společenskému přerozdělování prostředků je určen stát a tuto jeho odpovědnost nelze rozměňovat. Pokus vytvářet či podporovat jakékoli jiné a z centra politicky nekontrolované paralelní struktury znamená zpochybňovat parlamentní demokracii. Víra v občanskou společnost je v Čechách stále ještě mnohými vydávána za levičáctví, anarchismus, syndikalismus; ba jednou byla dokonce nazvána protofašismem.

Je to samozřejmě nesmysl: občanská společnost v tom smyslu, jak tu o ní mluvím, je naopak jediným vskutku pevným fundamentem demokratického politického systému, protože politické strany a základní instituce demokratického státu fungují dobře jen tehdy, čerpají-li trvale svou životní sílu z rozvinutého a pluralitního občanského prostředí, které je obklopuje, inspirují-li se jím a jsou-li zároveň vystaveny jeho kvalifikované kritice. Nejde přece o to vyřazovat parlament, vládu či strany z veřejného života či je obcházet, ale dosáhnout naopak toho, aby pracovaly co nejlépe jakožto subjekty, které demokratický systém završují. Bez životadárného zázemí pestře strukturované občanské společnosti politické strany i vrcholné politické instituce státu chřadnou, ztrácejí elán, novou krev i nápady, aby se posléze proměňovaly v nezajímavé a do sebe uzavřené hloučky politických profesionálů, kteří si téměř vystačí sami.

Za argumentem, že důraz na rozvoj občanské společnosti je útokem na standardní politický systém, se nakonec tedy neskrývá nic jiného, než opět ona nechut' dělit se s kýmkoli o moc. Jako kdyby strany říkaly: od vládnutí jsme tu my, vyberte si mezi námi, ale nepřejeme si, abyste dělali cokoli nad to.

Proč stojí za to - navzdory všem nepříznivým okolnostem - usilovat o obnovu občanské společnosti? V čem jsou její výhody či v čem je vlastně její smysl?

Zmíním se aspoň o několika základních věcech.

Za prvé: občanská společnost vytváří skutečnou pluralitu a pluralita, respektive soutěž, k níž každá pluralita vede, vytváří kvalitu. V této věci je určitá podobnost mezi hospodářstvím a veřejným životem obecně. Čím více na sobě nezávislých, zdola a svobodně vyrostlých iniciativ v té či oné oblasti veřejného života existuje, tím větší je naděje, že se z jejich volného soutěžení vynoří ta nejlepší a nejoriginálnější; spoléhat na to, že státní či politické centrum může samo a předem rozhodnout, co je nejlepší a co a jak má vypadat, znamená identifikovat moc s pravdou a přiznávat jí patent na rozum. Kam takové ztotožnění moci s "rozumem dějin" vede, víme či měli bychom vědět nejlépe my: k všeobecnému úpadku. Kdo řekl prostě A, musí říct i B. Chceme-li svobodu, pak musíme přiznat právo na existenci i tomu, co je jejím přirozeným produktem, výrazem a reálným naplněním, tedy občanské společnosti.

Za druhé: s tím souvisí zcela evidentní fakt, že čím vrstevnatější a rozkvetlejší je občanská společnost, tím stabilnější jsou politické poměry v zemi. Je to pochopitelné: občanská společnost chrání občany před přemrštěným zakoušením změn v centru politické moci, protože zachytává na nižších úrovních některé důsledky těchto změn, tlumí je či přímo se s nimi vypořádává, a tím politické změny de facto usnadňuje, či aspoň způsobuje, že se nejeví jako osudové. Výměna vlády či vládnoucí garnitury nemusí prostě ve fungující občanské společnosti znamenat nutně vichřici, která neponechává nic na svém místě. Kde naopak není

občanská společnost dostatečně rozvinuta, prosakuje každý problém politického centra až do každodenního života občanů a zároveň kdejaký problém občanů prosakuje až do centra moci, které se pak zaměstnává věcmi, jimiž by se vůbec zabývat nemuselo, samozřejmě na úkor věcí, jimiž by se zabývat mělo. Občanská společnost je tudíž nejen tou nejlepší pojistkou proti eventuálnímu politickému chaosu, ale i tou nejlepší pojistkou proti možnému nástupu autoritativních sil, které se vždycky hlásí o slovo tehdy, kdy má společnost pocit ořesu či nejisté budoucnosti, a které mají pochopitelně tím lepší podmínky k ovládnutí země, čím více moci zůstává v centru. Komunisté dobře věděli, proč potřebovali ovládnout, zmanipulovat a podrobit si každý včelařský spolek.

Za třetí: myslím, že člověk nemusí být velkým ekonomem či počtářem, aby přišel na to, že občanská společnost se vyplácí. Čím víc věcí se platí ze státního rozpočtu, a čím víc daní se proto vybírá, tím větší část peněz se cestou nahoru a pak zase dolů ztratí v podobě výdajů na všechno, co tento transport zprostředkovává; při systému odpisů z daňového základu jde pochopitelně na veřejně prospěšné věci víc peněz, než kolik by na ně šlo z dané částky formou daně; při kratší a přímější cestě od toho, kdo platí, k účelu, na který platí, je pochopitelně i lépe vidět na způsob použití těchto peněz, a zmenšuje se tedy nebezpečí, že s nimi bude naloženo neohospodárně. A to nemluvím o tom, jak nevyčíslitelnou ekonomickou hodnotu představuje pluralita, decentralizovaným přerozdělováním podporovaná, ani o tom, o č lépe může v prostoru svého zájmu konkrétní dárce obhlédnout skutečnou strukturu veřejných potřeb, než ten sebelepší státní úředník kdesi na ministerstvu.

Za čtvrté: vůbec nejdůležitější je na občanské společnosti ovšem něco jiného. Totiž to, že umožňuje člověku, aby se uskutečňoval v skutku a cele jako ten, kým potenciálně je, totiž jako zoon politikon, tvor společenský. Člověk přece není jen výrobcem, tvůrcem zisku či konzumentem. Je zároveň a možná nehlouběji i někým, kdo chce být s druhými, kdo touží po různých typech soužití a spolupráce, kdo se chce konkrétně účastnit života lidské obce či pospolitosti, kdo chce mít vliv na to, co se děje kolem něho. Člověk je prostě bytostně disponován k tomu, aby byl nelhostejný ke svému lidskému okolí, ke společnosti; touží být svým okolím oceněn za to, co mu dává; je subjektem svědomí, mravního řádu, lásky k bližnímu. Občanská společnost je jedním ze způsobů, jimiž se uskutečňuje či může uskutečňovat naše lidství ve své celistvosti, tedy i v tom subtilnějším, tíž uchopitelném, ale možná ze všeho nejdůležitějším, čím je tvořeno.

Občanská společnost, aspoň jak já jí rozumím, je prostě jednou z velkých příležitostí pro lidskou odpovědnost za svět.

Nemusím zajisté zdůrazňovat, jak v dnešním mnohonásobně ohroženém světě je důležité právě příležitosti tohoto druhu pěstovat.

A tím se dostávám konečně k tomu, co se týká asi nejzřetelněji ve stejné míře mých spoluobčanů i vás, kteří mi tu dopřáváte sluchu: jednou z cest, jak čelit v dnešním světě - obepínaném jedinou globální, v podstatě materialistickou a do značné míry sebeohrožující civilizací - všem stupňujícím se nebezpečím, je systematická tvorba celosvětové občanské společnosti. Stát by se totiž dle mého mínění měl - v bytostném zájmu rychle se zvětšujícího lidstva - v příštím století velmi zřetelně proměňovat z mystického ztělesnění nacionálních ambicí a objektu kultu v pokud možno civilní správní jednotku a měl by si zvyknout na nutnost přenášet mnohé své funkce jak směrem dolů, k organismům občanské společnosti, tak směrem nahoru, k nadnárodním a světovým - tedy vlastně občanským - společenstvím a organizacím.

Nejsem samozřejmě proti vlastenectví. Svou vlast bychom měli mít rádi přinejmenším tak, jak máme rádi svou rodinu, svou obec či město, své povolání, a jak máme rádi i planetu, na níž je nám dáno žít a na níž se ocitá i naše vlast. Jsem pouze proti nacionalismu, tomuto slepému povyšování příslušnosti k národu nad všechno ostatní.

Nejsem samozřejmě také proti žádnému náboženství, žádné kultuře, žádné specifické civilizační tradici. Jsem pouze proti všem typům fanatismu či fundamentalismu, které nejsou opět ničím jiným, než jen slepým povyšováním jedné roviny lidské identity nad všechny roviny ostatní.

A zdá se mi, že nejotevřenějším uspořádáním, takovým, které nejlépe umožňuje všem způsobům lidské sebeidentifikace, aby se rozvíjely vedle sebe, je právě uspořádání občanské. To znamená uspořádání, které je založeno na důvěře v občana a respektu k němu.

Jedním z významných projevů takového občanského uspořádání je i to, co nazýváme občanskou společností.

Přeji vám úspěch ve vašich rozpravách o tomto tématu. Myslím, že každý, kdo o něm nepředpojatě přemýšlí, dělá něco pro lepší budoucnost nás všech.

Děkuji vám za pozornost.